

ВОЛОЩУК О. Т.,

кандидат юридичних наук, доцент,
в.о. завідувача кафедри
загальнотеоретичної юриспруденції
та прав людини
(Чернівецький навчально-науковий
юридичний інститут
Національного університету «Одеська
юридична академія»)

ЛАТКОВСЬКИЙ П. П.,

кандидат юридичних наук, доцент,
(Національний університет «Одеська
юридична академія»)

УДК 343.98:351.74:061.1ЄС

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.39>

**ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАСОБІВ У ДІЯЛЬНОСТІ
ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ: ПРАВОВІ СТАНДАРТИ
І ЄВРОПЕЙСЬКІ ОРІЄНТИРИ В КОНТЕКСТІ ПРЕВЕНЦІЇ ТА ПРОТИДІЇ
КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ**

У статті здійснено комплексне наукове дослідження проблеми правового регулювання використання спеціальних засобів у діяльності правоохоронних органів з урахуванням міжнародних стандартів та європейських орієнтирів у сфері превенції та протидії кримінальним правопорушенням. Розглянуто сутність, значення і функції спеціальних засобів як складової правоохоронної діяльності, охарактеризовано їх місце у системі забезпечення публічної безпеки. Проаналізовано основоположні принципи застосування сили – законність, пропорційність, необхідність, недопущення катування – та їх відображення у міжнародно-правових документах, таких як Основні принципи ООН щодо застосування сили та вогнепальної зброї (1990), Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950), практика Європейського суду з прав людини. Наведено приклади з української судової практики щодо порушень стандартів при застосуванні спецзасобів, вказано на системні проблеми, зокрема брак чітких інструкцій, відсутність обов'язкової відеофіксації, недосконалість механізмів контролю. Окреслено необхідність імплементації міжнародних стандартів у національне законодавство, що дозволить запобігати зловживанням з боку поліції та інших правоохоронних органів, забезпечуючи повагу до прав людини. Запропоновано низку конкретних змін до законодавства з урахуванням сучасних викликів. Наголошено на важливості міжнародного співробітництва у сфері обміну найкращими практиками для формування ефективної превентивної моделі поліцейської діяльності.

Ключові слова: спеціальні засоби, міжнародні стандарти, правоохоронна діяльність, поліція і інші правоохоронні органи, превенція і протидія кримінальним правопорушенням, пропорційність, ЄСПЛ, права людини, міжнародне співробітництво.

Voloshchuk O. T., Latkovskyi P. P. The Use of Special Means in Law Enforcement Activities: Legal Standards and European Guidelines in the Context of Prevention and Counteraction to Criminal Offenses

This article presents a comprehensive study of the legal regulation concerning the use of special means by law enforcement agencies, focusing on international standards and European benchmarks in the context of crime prevention and counteraction. It explores the legal nature and preventive function of special means as part of general law enforcement activities and emphasizes the importance of aligning national practices with international norms. The paper analyzes key principles – legality, proportionality, necessity, and prohibition of torture – as defined in international legal instruments such as the UN Basic Principles on the Use of Force and Firearms (1990), the European Convention on Human Rights (1950), and relevant case law of the European Court of Human Rights. It highlights persistent legal gaps in Ukraine, including the lack of detailed regulations, mandatory video recording, and independent oversight mechanisms. The article includes practical examples from Ukrainian jurisprudence, emphasizing the risks of abuse by police and other law enforcement bodies in the absence of appropriate safeguards. The author offers well-reasoned legislative proposals to incorporate international standards into Ukrainian law, thereby enhancing the capacity of law enforcement institutions to act within the boundaries of human rights. Special emphasis is placed on the importance of international cooperation and the exchange of best practices to build an effective preventive model of policing.

Key words: *special means, international standards, law enforcement activity, police and other law enforcement bodies, prevention and counteraction to criminal offenses, proportionality, ECtHR, human rights, international cooperation.*

Актуальність теми дослідження. Використання спеціальних засобів у діяльності правоохоронних органів набуває особливої ваги як один із ключових інструментів підтримання громадського порядку, забезпечення безпеки громадян та ефективної протидії кримінальним правопорушенням. Успішне застосування таких засобів прямо впливає на здатність правоохоронних органів здійснювати превентивну діяльність, своєчасно реагувати на правопорушення та попереджати ескалацію насильства.

Однак важливість цієї теми значно зростає в умовах зростання соціальної напруги, збільшення кількості масових заходів, протестних акцій, а також на тлі загальної тенденції до ускладнення форм злочинної поведінки. У таких умовах особливої уваги набуває необхідність дотримання міжнародних правових стандартів і європейських орієнтирів при застосуванні спеціальних засобів, адже йдеться не лише про ефективність, але й про законність і легітимність дій правоохоронців.

Як відомо, міжнародні стандарти, розроблені Радою Європи, ООН та іншими авторитетними інституціями, визначають рамки допустимого застосування сили, передбачаючи принципи пропорційності, необхідності та гуманності. Вони слугують водночас механізмом підвищення ефективності превентивної політики та запобігання порушенням прав людини. Недостатня гармонізація національного законодавства з цими стандартами спричиняє правові прогалини, що підвищують ризик зловживань та можуть дискредитувати правоохоронні органи в очах суспільства. Це, своєю чергою, негативно впливає на довіру громадян та знижує ефективність превентивної діяльності.

Таким чином, наукове дослідження проблеми правового регулювання використання спеціальних засобів із урахуванням міжнародних підходів та європейських стандартів у сфері превенції та протидії кримінальним правопорушенням є вкрай актуальним і потребує глибокого комплексного аналізу.

Ступінь наукової розробки проблеми. Проблематика застосування спеціальних засобів у діяльності правоохоронців і їх відповідність міжнародним стандартам активно

розглядається як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями. Зокрема, такі українські вчені, як О.М. Бандурка, Д.Н. Бахрах, Б.Б. Боровікова, І.П. Голосніченко, О.І. Остапенко, Є.Ф. Побігайло, В.В. Черніков, О.С. Фролов, О.С. Юніна та ін., у своїх дослідженнях звертають увагу на питання законності і пропорційності застосування сили та інших спецзасобів, а також на стандарти мінімізації шкоди та дотримання прав людини при їх використанні у поліцейській діяльності, підкреслюючи роль цих стандартів у формуванні довіри суспільства до правоохоронних органів і посиленні превентивного потенціалу. У зарубіжній науці також є досить багатьох досліджень з окресленої проблематики. Так, Джеффри П. Алперт досить ґрунтовно досліджував проблематику застосування сили поліції, а Рейчел Нейлд вивчала стандарти й практики застосування сили і спеціальних засобів, особливо в постконфліктних та авторитарних державах. Девід Г. Бейлі аналізував демократичні стандарти поліцейського втручання. Проте, незважаючи на значний обсяг наукових досліджень, у вітчизняній науці відсутні ґрунтовні роботи, що інтегрують міжнародні стандарти, превентивний аспект і практику їх імплементації у законодавство України. Це свідчить про необхідність подальшого комплексного наукового опрацювання проблеми.

Мета публікації. Метою цієї наукової публікації є комплексний аналіз міжнародних та європейських стандартів щодо застосування спеціальних засобів у діяльності правоохоронних органів, визначення їхньої ролі у превенції та протидії кримінальним правопорушенням, а також формулювання обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення національного законодавства України у цій сфері з урахуванням практики Європейського суду з прав людини, реального стану речей у вітчизняній правоохоронній системі та стандартів прав людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із ключових понять, що формує нормативно-етичну рамку правоохоронної діяльності у сфері застосування сили, є «**міжнародні стандарти**». У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» зазначається, що «*стандарт*» – це встановлена норма або зразок, що прийнята за еталон у певній сфері діяльності [1]. Британська енциклопедія визначає термін «*international standard*» як «*нормативний документ, що вироблений міжнародними організаціями або погоджений багатосторонньо, і є основою для гармонізації національних систем, зокрема у сфері прав людини та безпеки*» [9]. У науковій літературі під міжнародними стандартами зазвичай розуміють нормативні положення, що формуються в межах діяльності міжнародних організацій (ООН, Ради Європи, ОБСЄ) з метою встановлення зразкових практик, які мають бути імplementовані на національному рівні. Вони закріплюються в міжнародно-правових документах як орієнтири або мінімальні вимоги щодо забезпечення прав і свобод, до досягнення яких держави зобов'язуються або заохочуються. [8, с. 19]. У сфері правоохоронної діяльності *міжнародні стандарти* трактують як зразкові (модельні) норми, закріплені в міжнародно-правових актах, що ґрунтуються на принципах поваги до прав людини, загальнолюдських і демократичних цінностях [2, с. 22]. Тобто ці стандарти покликані спрямовувати діяльність правоохоронних органів на дотримання, гарантування та забезпечення таких цінностей у процесі виконання ними своїх функціональних обов'язків від імені держави.

Із врахуванням особливостей застосування спеціальних засобів (електрошокери, гумові кулі, сльозогінний газ, кийки, світлошумові гранати тощо), виняткового значення набуває деталізація спеціалізованих стандартів. Наприклад, згідно з Основними принципами ООН щодо застосування сили (1990), силовий вплив повинен бути виключно пропорційним, легітимним та неминучим заходом у разі відсутності інших альтернатив [7]. Також передбачається заборона на використання спецзасобів проти осіб, які не чинять опору або вже затримані.

У вітчизняному правовому полі окремі міжнародні стандарти частково імplementовані, однак їхня деталізація відсутня. Наприклад, наказ МВС України № 970 від 26.08.2014 року «Про затвердження Інструкції з організації діяльності підрозділів патрульної служби поліції особливого призначення» регулює загальні положення щодо використання спецзасобів, однак не містить алгоритмів їхнього пропорційного застосування в умовах мирних зібрань.

Крім того, не передбачено обов'язкового навчання правоохоронців на тему дотримання міжнародних стандартів, що часто призводить до зловживань.

У практиці Європейського суду з прав людини неодноразово надається оцінка діям поліції у країнах-членах Ради Європи щодо застосування сили. У справі Буїд проти Бельгії (2015) [10] Суд встановив порушення статті 3 ЄКПЛ (заборона катування), оскільки поліцейський вдарив підозрюваного під час допиту, навіть без залишення тілесних ушкоджень. Це рішення підкреслило, що будь-який фізичний вплив правоохоронця повинен мати чітке правове підґрунтя, мету, бути пропорційним та неминучим. У справі Ізджи проти Туреччини (2013) [11] ЄСПЛ визнав порушення статей 3 і 11 ЄКПЛ у зв'язку з використанням турецькою поліцією сльозогінного газу та сили для розгону мирної жіночої демонстрації. Відповідно, такі рішення є джерелом формування європейських орієнтирів у правоохоронній практиці.

У контексті України, практика застосування спецзасобів особливо критично оцінювалася після подій Революції Гідності. Зокрема, в об'єднаній справі Шморгунов та інші проти України (2021) [3] Суд ухвалив, що Україна порушила статтю 3 (заборона катування), статтю 11 (свобода зібрань) і статтю 13 (право на ефективний засіб правового захисту) Європейської конвенції з прав людини [6]. Висновки Суду вказували на системні порушення, зокрема у частині застосування сили щодо мирних демонстрантів, відсутність ефективного розслідування з боку органів прокуратури та правоохоронних інституцій.

Варто зазначити, що стандарт обов'язкової незалежної оцінки правомірності застосування сили є одним з ключових у документах Ради Європи. Наприклад, згідно з Пояснювальною доповіддю до Кодексу етичної поведінки поліції Ради Європи (Recommendation Rec(2001)10), усі випадки застосування сили мають бути перевірені незаангажованим органом [12]. В Україні ж, незважаючи на існування Державного бюро розслідувань, досі не створено спеціалізованого підрозділу з перевірки дій правоохоронців саме у контексті застосування спецзасобів. Це створює прогалини в реалізації принципів незалежності, ефективності та прозорості.

Загалом, наявність чітких і зрозумілих стандартів, а також контроль за їх дотриманням є ключовим елементом правової держави. Превентивна функція стандартів полягає у формуванні правової культури у правоохоронному середовищі, зменшенні кількості порушень та зміцненні довіри до поліції з боку суспільства. Таким чином, **міжнародні стандарти** – це не лише правові орієнтири, а й інструмент кримінальної превенції, який сприяє мінімізації випадків перевищення влади та безпідставного насильства.

Особливо актуальним залишається питання використання спецзасобів під час масових заходів, зокрема мирних зібрань, протестів або демонстрацій. Згідно з європейськими стандартами та принципами щодо свободи зібрань, втручання держави у проведення зібрань можливе виключно на підставі чітко окреслених підстав, з дотриманням принципів необхідності, пропорційності та законності. Стандарти Ради Європи, зокрема у документах Венеціанської комісії та Комісара Ради Європи з прав людини, прямо наголошують: навіть у ситуаціях, коли протест набуває частково агресивного характеру, застосування сили може бути правомірним лише в разі неможливості досягнення мети іншим способом. При цьому, кожен випадок втручання повинен піддаватися незалежному контролю та юридичній оцінці.

Національна практика, однак, засвідчує численні порушення цих стандартів. Під час протестів на Майдані в листопаді 2013 – лютому 2014 року правоохоронці застосовували сльозогінний газ, водомети, гумові кулі та світлошумові гранати без належного документування, а в окремих випадках – без обґрунтованої необхідності. Як засвідчує Європейський суд з прав людини у вищезгаданій справі Шморгунов та інші проти України (2021), Україна визнана винною у порушенні статей 3, 11 та 13 Конвенції у зв'язку із надмірним застосуванням сили проти протестувальників, а також через відсутність ефективного розслідування [3].

Ще однією фундаментальною проблемою залишається відсутність незалежного механізму розслідування дій поліції у зв'язку із застосуванням сили та спецзасобів. Попри створення Державного бюро розслідувань, у його структурі не існує окремого департаменту,

відповідального за моніторинг правомірності використання спеціальних засобів. Згідно з рекомендаціями Комітету ООН проти катувань (2020), Україні слід утворити незалежний інститут або принаймні спеціалізований підрозділ у межах ДБР, який би діяв на основі стандартів неупередженості, оперативності та прозорості [5].

У деяких європейських державах така практика вже існує. Наприклад, у Великобританії функціонує Незалежна служба розгляду скарг на поліцію (IPCC, нині – ІОРС), що володіє процесуальною незалежністю та здійснює повне розслідування у справах, де застосування сили призвело до травм або смерті. У Франції аналогічну функцію виконує Національна генеральна інспекція поліції (IGPN). Такий досвід доводить, що формування незалежних наглядових структур сприяє зниженню кількості зловживань, зміцненню довіри до правоохоронної системи і превенції злочинів з боку її представників.

На цьому тлі актуально постає питання удосконалення вітчизняного законодавства. Передусім, необхідно внести зміни до Закону України «Про Національну поліцію» [4], додавши окрему статтю про гарантії дотримання міжнародних стандартів при застосуванні сили. Зокрема, доцільно закріпити наступні положення: (1) заборона застосування сили без попередження, крім випадків безпосередньої загрози життю; (2) зобов'язання відеофіксації моментів застосування спецзасобів; (3) наявність чіткого протоколу щодо обліку використання кожного виду спецзасобу; (4) обов'язковість проходження правоохоронцями курсів з міжнародних стандартів прав людини; (5) встановлення процедури незалежного розслідування випадків із заподіянням тілесних ушкоджень. Крім того, у підзаконних нормативних актах МВС та Національної поліції слід запровадити алгоритми застосування конкретних спецзасобів, з урахуванням норм міжнародного гуманітарного та кримінального права. Це забезпечить не лише правову визначеність, але й виконання превентивної функції, адже чіткість у регулюванні мінімізує простір для свавільного трактування ситуацій.

Отже, міжнародні стандарти, що регулюють застосування спецзасобів у діяльності правоохоронних органів, не лише слугують орієнтиром для практичної поведінки, але й мають сутнісну нормативну вагу, адже формують ядро прав людини, захищених на універсальному рівні. Саме тому їх імплементація у національне законодавство має не декларативний, а прикладний, практичний характер, оскільки сприяє реалізації не лише захисної, а й превентивної функції діяльності поліції.

З огляду на загальні принципи, що лежать в основі міжнародних стандартів, можна виокремити ті, що мають особливе значення для сфери застосування спеціальних засобів: *принцип законності, принцип пропорційності, принцип необхідності, повага до людської гідності, заборона катувань*. Ці принципи не є абстрактними деклараціями – вони покликані забезпечити справедливий баланс між необхідністю втручання держави з метою захисту правопорядку і гарантіями основоположних прав і свобод людини. Їх дотримання у правозастосовній практиці є обов'язковою умовою легітимності застосування сили та засобів примусу з боку державних органів. В основі як загальних, так і спеціалізованих міжнародних стандартів у цій сфері лежить ключовий ідеологічний орієнтир – **принцип поваги до прав людини**, що визначає людиноцентризм як головний вектор діяльності всіх правоохоронних структур. Саме тому будь-яке використання спеціальних засобів має оцінюватися не лише з погляду ефективності, а й крізь призму допустимості, гуманності та мінімізації шкоди.

У контексті правозастосування в Україні, особливо важливо, щоб підготовка працівників поліції, підрозділів Національної гвардії, СБУ та інших правоохоронних органів включала системне навчання із застосування міжнародних стандартів, а також розробку чітких алгоритмів дій у ситуаціях, коли допускається використання сили, спеціальних засобів або зброї. Це навчання має не лише забезпечити технічну підготовку, але й сформуванню правову культуру поваги до людської гідності як засадничого орієнтира. В умовах збройного конфлікту, воєнного стану чи надзвичайних ситуацій надзвичайно важливо зберігати тонкий баланс між потребами безпеки і гарантіями прав людини, щоб не допустити їх невинного обмеження або зловживань під прикриттям публічного інтересу.

Висновки. Отже, на підставі наведеного, можна констатувати, що міжнародні стандарти щодо застосування спеціальних засобів у діяльності правоохоронних органів становлять основу формування правозастосовної культури, орієнтованої на повагу до прав людини. Вивчення та імплементація цих стандартів у національне законодавство України сприятиме не лише підвищенню ефективності правоохоронної діяльності, а й попередженню порушень прав людини, зміцненню довіри суспільства та превенції кримінальних правопорушень з боку самих правоохоронців. З огляду на це, доцільним є внесення змін до профільного законодавства (Закон України «Про Національну поліцію», підзаконні акти МВС), створення незалежного механізму розслідування випадків перевищення повноважень, а також впровадження системи постійного контролю за дотриманням стандартів.

Список використаних джерел:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. В.Т. Бусел. К.: Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
2. Волощук О.Т. Захист прав людини у правоохоронній діяльності: поняття, види та природа міжнародно-правових стандартів. *Ерліхівський журнал*. 2024. Випуск 10. С. 20–25. URL: <https://journals.chnu.chernivtsi.ua/index.php/Ehrlich/article/view/95/74>
3. Європейський суд з прав людини. Рішення у справі «Шморгунов та інші проти України» від 21.01.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_g02#Text
4. Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>
5. Комітет ООН проти катувань. Concluding observations on the 7th periodic report of Ukraine : Committee against Torture. CAT/C/UKR/CO/7, 2020. URL: https://digitallibrary.un.org/record/4084726?utm_source=chatgpt.com&v=pdfK
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
7. Основоположні принципи застосування сили та вогнепальної зброї службовцями органів правопорядку (прийняті восьмим Конгресом ООН з попередження злочинності та поводження з порушниками, Гавана, Куба, 27 серпня – 7 вересня 1990 року. URL: https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/old/files/Criminal%20justice/FileName_001.pdf
8. Рабінович П. М. Права людини і громадянина : навч. посібник / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк. Київ : Атіка, 2004. 464 с.
9. Britannica Encyclopedia. Human Rights – Standards and Law. URL: <https://www.britannica.com/topic/human-rights/International-human-rights-law>
10. European Court of Human Rights. Bouyid v. Belgium, no. 23380/09, Judgment of 28 September 2015. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-157472>
11. European Court of Human Rights. Izci v. Turkey, no. 42606/05, Judgment of 23 July 2013. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122915>
12. ecommendation Rec(2001)10 of the Committee of Ministers to member states on the European Code of Police Ethics (Adopted by the Committee of Ministers on 19 September 2001 at the 765th meeting of the Ministers' Deputies). URL: <https://rm.coe.int/16805e297e>

